

Goedheid

Voorganger: Ds. Jurjen Zeilstra

Lezingen:

1^e schriftlezing: Prediker 2, 1-11

2^e schriftlezing: Efeziërs 6, 5-9

3^e schriftlezing: Lucas 18, 18-30

Inleiding

Gaat het over datgene wat 'goed' is, in de zin van goedgekeurd, als goed genormeerd, voorgeschreven of geboden? Of hebben we het over het leven dat als 'goed' wordt ervaren door degene die het leeft en dan komt de betekenis van een goed leven in de buurt van genieten en geluk? Het goede gaat aan het schone vooraf. Zo is dat altijd gedacht. Zonder ethiek geen oprechte beleving van het mooie. Vandaag kun je dit niet zomaar zeggen. Mensen genieten van veel, zonder kritische vragen te stellen. Sterker nog, de esthetiek gaat vaak aan de ethiek vooraf. Leerlingen die niet als vanzelf worden geboeid, zijn snel afgeleid. Als mensen iets lelijk vinden klinken, luisteren ze vaak ook niet naar de inhoud. Is dit nieuw, of zou het ten diepste nooit anders zijn geweest? Maar is dan het goede voor ieder weer iets anders?

Thema: Goedheid

Gemeente van Christus,

in de eerste plaats dus: Waar hebben we het over? Gaat het over datgene wat 'goed' is, in de zin van goedgekeurd, als goed genormeerd, voorgeschreven of geboden? Of hebben we het over het leven dat als 'goed' wordt ervaren door degene die het leeft en dan komt de betekenis van een goed leven in de buurt van genieten en geluk? Kortom gaat het als wij over goedheid spreken over datgene wat geboden is, deugd eigenlijk, of gaat het over plezier en vrolijkheid, ja over datgene waar je als mens volop van kunt genieten?

Of is er ten diepste geen tegenstelling? Volgt het tweede automatisch uit het eerste? Kan er genoten worden wanneer wij doen wat er van ons wordt gevraagd? Komt het er op aan dat je eens gelukkig zult zijn wanneer je gehoorzaam bent aan bepaalde geboden? Worden wij misschien op die manier *beloond*? Zo verstaan, zou je kunnen geloven in een belofte die voor de mens die in deze zin goed handelt altijd, gegarandeerd, een beloning bevat. Jouw levensgeluk zou het oorzakelijk gevolg kunnen zijn van het ingrijpen door een belonend God. In de klassieke Rooms-katholieke leer van de goede werken lijkt dit te worden bevestigd. Voor wat hoort wat. De Reformatie heeft altijd gewaarschuwd dat het zo eenvoudige niet kan zijn. Ook goede mensen kunnen lijden.¹ Wij moeten gehoorzamen aan Gods bevelen en het goede

doen. Maar nooit is het zo klaar als een klontje. Het is Gods genade waardoor mensen het goede zullen kunnen ervaren. Maar rechten kunnen we daar niet aan ontleen.

In het Spreukenboek staan talloze wijsheden die heel kort door de bocht lijken te spreken van een onmiddellijk straffend en belonend God:

...wie op de Heer vertrouwt, wordt rijk.²

Dat klinkt mooi. Maar we weten het heus wel, dergelijke 'tegeltjeswijsheden' klinken te mooi om waar te zijn. Ze *zijn* te mooi om waar te zijn. Ik weet wel dat er vormen van geloof zijn die dit letterlijk nemen, vooral in de Verenigde Staten.³ Zo van: Een oprecht gelovige is een altijd gezegend zakenman. Tegenwoordig zijn er nieuwe vormen van zogenaamde 'prosperity theology', welvaartstheologie. Deze onzin is ook in Afrika populair bij arme mensen, daar vaak uit pure armoede en verlangen naar verbetering. Ook in evangelicale kringen in Nederland worden dergelijke ideeën gehuldigd, maar hier eigenlijk nauwelijks te verontschuldigen. Financiële voorspoed van een mens wordt dan als een wilsbeschikking van God gezien. Men meent dat God dan door goed gedrag van een mens, gunstig wordt beïnvloed wat zal leiden tot een welvarend en gezond leven.⁴ Hoezeer ik ook ieder een goed leven wens, ik geloof niet dat het zo werkt. Daartegen spreekt teveel ervaring van het tegendeel.

De komst van het christendom heeft wel tot gevolg gehad dat men niet langer op arbeid, ook van slaven niet, neer wilde zien en zegen van God op het dagelijks werk wilde zien. Dat is waar. Toch bleef het contemplatieve leven in aanzien boven het arbeidzame leven staan. Wij klampen ons vast aan het leven, maar wij leven ons leven onder de spanningsboog van de eeuwigheid.⁵ Reflecteren op de zin van je daden heeft altijd waarde. Onze doden, we blijven ze toevertrouwen aan Gods eeuwige barmhartigheid, of ze nu succesvol waren tijdens hun leven op aarde of niet.

De Griekse filosoof Socrates (470-399 v. Chr.) geloofde in kennis. Hij geloofde dat mensen die wisten wat goed voor ze was, dit goede ook zouden doen. Als iemand dan iets deed wat niet goed was, was dat ten diepste een misverstand, wat door goede kennis opgelost zou

moeten kunnen worden. Met andere woorden, criminelen zijn misleide mensen. Is dat zo? Tegen beter weten in kunnen mensen hun eigen ruiten ingooien. Hun drijfveren zijn dan niet rationeel. Helaas leven wij in een wereld waarin dit al te vaak gebeurt, dan dat wij het zouden kunnen afdoen als een vergissing. Kennelijk hebben mensen van nature de neiging zelf iets af te breken wat ze met veel moeite hebben opgebouwd. Wij ervaren dit als een ondermijning van het goede leven.

Prediker staart met open ogen, te midden van alle tragiek van het leven, dit raadsel in het gezicht. Mogelijk was Prediker ooit een vorst te Jeruzalem in de Hellenistische tijd, 3^e of 2^e eeuw v. Chr. Het was een chaotische tijd in het landje Juda ingeklemd tussen de grootmachten. Tegelijk een tijd waarin rijkdom en armoede vlak naast elkaar konden bestaan. Prediker huldigt een voorstelling van het goede leven die lijkt samen te vallen met een verbinding van bedrijvigheid, wijsheid en genot. Hij wil alles uitproberen of het nu moreel verantwoord is of niet. Hij tilt grote projecten van de grond, slooft zich uit en geniet met volle gulzige teugen van al het goede dat zijn rijke leven te bieden heeft. Tegelijkertijd dringt zich aan hem telkens en onweerstaanbaar weer de twijfel op of het hele leven tenslotte niet compleet zinloos is. Het goede leven is in de wereld niet los verkrijgbaar. Altijd ook komt er in ieder leven al snel ook dwaasheid en tragiek naar boven. Wat 'goed' is, dat wordt je niet op een presenteerblaadje aangereikt, zelfs niet door God of door zijn priesters in de tempel. De laatsten spelen in het boek van Prediker eigenlijk geen rol. Als mens zul je zelf moeten uitzoeken wat het goede is, vindt Prediker. En vaak zul je jezelf daarbij belachelijk maken. Je hele smachtende zoekproces kan niet anders dan met vallen en opstaan verlopen. Jij bent je immers eigen experiment! Het is je eigen leven waar je mee gokt, tot de verslaving er op volgt.

Opvallend in de onderzoekingen van de Prediker is, dat hij, als het om het goede leven gaat, niet zozeer het welzijn van de gemeenschap in gedachten heeft, maar de welzijn van de enkeling, dat wil zeggen zijn eigen geluk.⁶ Zodoende is het, heel onbijbels eigenlijk, niet de gerechtigheid die hier voorop staat.⁷ Bewust gedraagt deze Prediker zich als een egoïst,⁸ die het uitgangspunt van al zijn beschouwingen nergens anders dan in zichzelf heeft gekozen. Het is wel eerlijk van hem om dat gewoon toe te geven. Dat maakt hem fascinerend en, ik vind, charmant. Prediker biedt ons een spiegel. Het gaat hem erom te onderzoeken in hoeverre hij zijn eigen doelstellingen in het leven kan realiseren. Daar heeft hij alles voor over. Hij lijkt er zich hier, in het gedeelte dat wij hebben gelezen, ook geen rekenschap van te geven dat God als de bron van alle goede gaven kan worden gezien. Integendeel, hier spreekt een mens die zichzelf ziet als de schepper van zijn eigen geluk, heel modern eigenlijk. Het is zijn

eigen ijver waarmee hij zijn leven tracht vorm te geven. Van eventuele bijdragen van Prediker aan de tempel of andere goede werken ten bate van zijn medemensen is geen sprake.⁹

De vergelijking is wel gemaakt met de laat Griekse, eigenlijk Hellenistische, filosofie uit de tijd van Prediker die zich ook vanuit het individu oriënteert als het gaat om het goede leven en geluk. Eigenlijk kan een gemeenschap, een staat of een land niet gelukkig zijn.¹⁰ Het gelijk van deze overtuiging, die we ook wel in het moderne liberalisme herkennen is dat het een *individueel* persoon is die gelukkig kan worden doordat hij of zij zelfgekozen doelen in het leven kan verwezenlijken. Welnu, Prediker kan tevreden zijn. Hij heeft al zijn voorgangers overtroffen.¹¹ En toch, het is Prediker zelf die de waarde van zijn eigen leven tenslotte enorm relativeert. Sterker nog hij keurt aan het eind zijn eigen streven af, wanneer hij zegt:

Maar toen nam ik alles wat ik ondernomen had nog eens in ogenschouw, alles wat mijn moeizaam gezwoeg me opgeleverd had, en ik zag ik dat het allemaal maar lucht en najagen van wind was. Het had geen enkel nut onder de zon.¹²

U weet, in oudere vertalingen, en daar is Prediker beroemd om geworden, staat hier: alles is ijdelheid ... *Omnia vanitas est*.¹³ Heel het genre vanitas-schilderijen is er op gefundeerd. Bedoeld zijn afbeeldingen die tot nadenken stemmen over de tijdelijkheid van het bestaan, stillevens met een schedel, een spel kaarten, een muziekinstrument, rijp fruit dat op het punt staat te verrotten. Ooit, in de 17^e eeuw, getuigde het van goede smaak een dergelijk schilderij aan de wand te hebben. De bezitter toonde een gezond besef te hebben van de eindigheid van het leven en zijn hoop te stellen op het eeuwige leven bij God.

Maar Prediker relativeert dus zijn eigen levenswerk. Over het eeuwige leven hoor je hem niet.¹⁴ Wat hem blijft is slechts het stukje levensvreugde terwijl het tot stand kwam. Dat moet genoeg zijn, vindt Prediker. Dat is voor hem de kwintessens van het goede leven. Er is geen blijvende of doorslaggevende winst, slechts een vorm van genieten in de beleving van het werken zelf. Maar dat heeft hij niet verdiend of als beloning ontvangen. Dat viel hem wonderlijk genoeg in het leven toe, als vanzelf, of vanwege het lot. Veel zin, blijvend resultaat, logica of nut kan Prediker daarin niet ontdekken, dus hij besluit het allemaal te nemen zoals het komt. Het accent ligt nu op het ieder voor zich. Het God voor ons allen verdwijnt naar een vage achtergrond.

Maar, hoewel Prediker op sympathie van moderne lezers kan rekenen, velen nemen hiermee toch geen genoegen. Dat er een doelmatigheid, een diepere betekenis schuilgaat achter de chaos die het leven kan zijn, blijft iets waarmee de meeste mensen levenslang bezig blijven. Zij vinden een sterke bondgenoot in Aristoteles (384-322 v. Chr.). Hij geloofde in een doelmatig geordende wereld waarin de mens het goede realiseert door datgene na te streven waartoe hij of zij ten diepste is bestemd. De bedoeling van je leven zou dan zijn dat je moet worden wie je in de kern al bent. Zoals een eikel van nature is bestemd om uit te groeien tot een eikenboom.¹⁵

Vandaag wil ik, als het om het goede leven gaat, niet gaan verkondigen: Genieten is het hoogste goed en na ons de zondvloed. Ik vind dat te gemakkelijk. Ik geloof ook niet dat Prediker dat bedoelt. Er is wel degelijk betekenis! Aristoteles had een diep vertrouwen in de menselijke capaciteit tot het aanbrengen van orde.¹⁶ Het vermogen tot logisch denken, zegt hij, stelt een mens immers in staat betekenis te geven en door taal betekenis te doen verstaan aan anderen. Dit onderscheidt de mens van het dier. Een dier ervaart prikkels van pijn en van genot, net zo goed als de mens. Maar een dier reflecteert niet en geeft geen betekenis. Het leven van een dier wordt door prikkels geconditioneerd: dorst, honger, kou, genot. Dat heet 'esthetisch'.¹⁷ Dat betekent: door zintuiglijke prikkels geleid. Maar een mens kan iets anders. Een mens is tot reflectie, tot nadenken, in staat. Wij kunnen leven in balans tussen uitersten en daardoor zijn wij in staat tot ethiek, het afwegen van goed en kwaad en daarover nadenken op basis van argumenten. Daardoor maken wij aan onszelf en aan anderen duidelijk wat goed is en wat slecht, wat rechtvaardig is en wat onrechtvaardig. Door elkaar daarover vragen te stellen en antwoorden te geven, over en weer, in telkens weer andere situaties, zijn wij niet zinloos bezig, maar bouwen wij gezamenlijk aan iets dat waarachtig het goede leven mag heten.

Waarheid, goedheid en schoonheid, de betekenis daarvan ligt niet ergens voor ons klaar op een presenteerblaadje. Eenmaal zelf tot een kostbare ontdekking gekomen, kun je die betekenis ook niet zomaar als een pakketje doorgeven, ook niet aan je kinderen als je die hebt. Maar een leraar kan het er ook niet zomaar bij zijn leerlingen inpompen. De leerlingen zullen op hun beurt, net als de Prediker zelf, door te experimenteren moeten ontdekken wat het goede leven is. Zij kunnen wel op gedachten worden gebracht en zij verdienen de kans deze uit te proberen in de praktijk.

Als Jezus wordt aangesproken met een vraag over het eeuwige leven, is het opvallend dat hij de titel 'goede meester' afwijst. 'Niemand is goed, alleen God,' zegt

hij.¹⁸ Door op de eeuwige God te wijzen als de absolute bron van goedheid voor allen, onmiddellijk toegankelijk voor elk, haalt Jezus direct en zelfbewust de angel uit het debat. De goedheid van ieder mens, zelfs die van rabbi Jezus, is een afgeleide goedheid. Hij dicteert niet. Hij gaat het gesprek aan en dan kan het niet alleen gaan om het genieten van het hoogste goed, in dit geval het eeuwige leven, door een enkeling. Direct zal het moeten gaan om de gedeelde bron, waar allen toe genodigd zijn om daaruit te drinken, dat is God. Iedere menselijke gemeenschap, die naam waardig, staat of valt met de wijze waarop men er gezamenlijk in slaagt betekenis te geven aan waarheid, goedheid en schoonheid.¹⁹ Het goede leven valt samen met de vitaliteit van het scenario waarin je gaven in het grotere geheel van de samenleving tot hun recht komen.

Dit soort opvattingen kunnen theoretisch lijken, ze hebben grote gevolgen voor onze dagelijkse praktijk en voor onze beslissingen op cruciale momenten in het leven. Zo maakt het, bijvoorbeeld, bij het vraagstuk van euthanasie veel verschil of je het benadert zuiver vanuit de individuele mens die pijn lijdt op het moment dat de vraag wordt gesteld, of dat je het benadert vanuit de meer algemene vraag hoe wij als samenleving willen omgaan met onze zieken en bejaarden. Welke zinvolle rol hebben wij nog voor hen weggelegd, ook wanneer hun capaciteiten afnemen en hun ongemakken groter worden? Uit de combinatie van die twee verschillende invalshoeken kan nooit een pasklaar antwoord komen rollen, noch pro noch contra de actieve beëindiging van het leven. Natuurlijk is het bestrijden van lijden dat door een individu wordt geleden daarbij een heel hoog goed, maar lijden vermijden kan nooit tot het absolute criteria worden verheven. Lijden verbonden aan een op vele andere fronten zinvol leven, is een heel ander lijden dan lijden in een leven waarin verder weinig of geen betekenis meer bestaat.

De gemeenschap is ooit ontstaan om te overleven. Maar de gemeenschap bestaat voort omwille van het goede leven. Politiek wordt gelegitimeerd door de bestemming. Veiligheid garanderen en economisch welzijn bevorderen, zouden voor Aristoteles beslist onvoldoende zijn ter legitimatie van een politieke eenheid. Nederland, Europa en de grote wereldorganisaties hebben de overlevingsmodus te overstijgen wil de samenleving een plaats zijn waar mensen goed kunnen leven.

Er zijn dus grote consequenties voor de ethiek. Dit is niet eenvoudigweg het goddelijk gebod waaraan het goede als vanzelf ontspruit. De Tien Geboden worden niet afgeschaft, maar in iedere situatie zullen ze opnieuw moeten worden uitgelegd. Dat betekent situatie-ethiek. En dan stuit je onherroepelijk op het

beroemde dilemma door Plato geschetst in de Eutiphro. Ik vat het als volgt samen: Wil God het goede, eenvoudigweg omdat het goed is, of is het goed omdat God het wil?²⁰ Socrates verwerpt als hoofdpersoon in een boek van Plato de stelling van zijn gesprekspartner Eutiphro dat mensen kunnen weten of iets goed is omdat de goden het zijn die het willen. Sterker, hij veronderstelt een eigen goedheid van bepaalde handelingen en dingen, onafhankelijk van God. Het zal u niet verbazen dat velen dit standpunt hebben afgewezen. Alles wat goed is, moet volgens hen direct te herleiden zijn tot Gods scheppende hand.²¹ Ik denk dat veel wat conservatievere joden, moslims en christenen zo denken, omdat zij in een letterlijk almachtig God geloven. Ik denk ook dat voor veel moderner denkende mensen het een onaanvaardbare gedachte is dat mensen het goede buiten God om geheel niet zouden kunnen kennen. Het grote gevaar voor allen, vóór- en tegenstanders van goddelijke gebodsethiek, zou kunnen zijn en is daadwerkelijk, dat door een louter beroep op de wil van God alle daden wel gerechtvaardigd kunnen worden. Als er volgens jou immers een god is die wil dat jij met een gekaapte vliegtuigen de hoogste kantorenflats ter wereld binnen vliegt, dan hoeft je verder niet na te denken, dan is het gewoon goed om dat te doen en dan doe je dat ook als je het kunt. Kortom, een direct beroep op een goddelijke wil als criterium voor het goede handelen lijkt veilig, maar is het niet. Want wie bepaalt wat God wil behalve de handelende persoon zelf en mogen daar ook kritische vragen over worden gesteld? Iedereen die kritische vragen stelt en laten we dat in Godsnaam blijven doen, doet daarmee meteen aan situatie-ethiek. Je vraagt namelijk naar de gevolgen van je daden voor mensen, dieren en de rest van de schepping. Je toont bereidheid verantwoordelijkheid voor je eigen keuzen en daden te dragen, niet alleen tegenover God, maar ook met betrekking tot de mensen. De kwaliteit van de samenleving is in het geding.

Het is een groot probleem dat een al te sterke

relativering kan leiden tot scepsis, zeg maar onverschilligheid. 'Ja, als het dan toch niet uitmaakt, dan kun je alles wel goed noemen.' Dit is een drogredenering. God zelf is, zo hebben de joden dat altijd gezien, van nature als pure goedheid te verstaan als het grote antwoord op menselijke willekeur, het absolute referentiepunt buiten de wisselvalligheden van de geschiedenis. In het joodse denken gaat het dan vrijwel steeds over God als onuitputtelijke bron van gerechtigheid, toegankelijk voor mensen in de chaos die het leven kan zijn. Maar binnen datzelfde joodse denken was ruimte voor een Prediker die het in twijfel trok, die vragen stelde. Misschien spreekt die stem van de Prediker ons vandaag aan, omdat velen het moeilijker zijn gaan vinden dan hun ouders om over het eeuwige leven te denken als een realiteit van Godswege, die op hun aardse leven volgt.

Wat blijft is, denk ik, dat God mensen inspireert. Het is de Godsidee zelf die ons troost als het misgaat, bemoedigt tot goed handelen en waarin wij ter verantwoording worden geroepen over onze daden. Niet of je rijk of arm bent is dan doorslaggevend, maar hoe je rijk bent of arm. God als de ultieme bron van goedheid te beschouwen ontslaat gelovigen dus juist niet van het niet-religieuze gesprek over het goede leven zelf. Je wilt aanspreekbaar zijn. Je wilt bevraagd worden. In de politieke arena, in het openbare leven, gewoon op straat, op een verjaardagsfeestje aan de borreltafel, in de interreligieuze dialoog, kan de wil van God dus ten enenmale niet als doorslaggevend argument worden gebruikt als het gaat om het goede besluit. Maar als het de om de motivatie gaat, juist om de goede argumenten op te diepen, dan mag God niet worden onderschat. Immers wie God zegt, gaat meteen het gesprek aan, niet alleen met de geseculariseerde tijdgenoten in de politiek, maar ook met al die stemmen van mensen die op God hebben vertrouwd, gedurende al die eeuwen en die hun visie op het goede leven gaven in Gods licht.

Amen.

Noten

¹Dit is trouwens ook een typisch joods thema. Denk aan Job. Cf. Kushner, H., *Als 't kwaad goede mensen treft*, vert. R. Vink, Baarn 1984.

²Spreuken 28,25b

³Met wortels in de Social Gospel Theology.

⁴Cf. http://en.wikipedia.org/wiki/Prosperity_Gospel, opvallend is de contract benadering van de relatie van de mens met God, waarbij God zich als het ware verplicht een vroom mens te belonen. In de oudheid kennen we deze omgang met de goden als het 'do ut des' principe: ik geef opdat jij geeft.

⁵'Het leven als hoogste goed' in: Arendt, H., *Vita activa. De mens: Bestaan en bestemming*, vert. C. Houwaard, Amsterdam 2004, 313-320.

⁶Krüger, Th., *Biblischer Kommentar Altes Testament*, XIX, Sonderband, *Kohélet (Prediger)*, Neukirchen/Vluyn 2000, 137-141.

⁷Cf. Micha 6,8.

⁸Of kunnen we beter zeggen 'solipsist' ? Dat is iemand die zichzelf filosofisch gesproken tot het beslissend middelpunt van al z' n beschouwingen heeft gemaakt en dus ook nergens anders mee rekening hoeft te houden dan het eigen welzijn.

⁹I.t.t. Job 29.

¹⁰Cf. 'Gelukkig is het land dat God de Heer beschermt' Gezang 461.

¹¹Prediker 2,7 en 2,9

¹²Prediker 2,11

¹³Asterixlezers kennen deze woorden goed, keer op keer vlak voor de ondergang van het piratenschip, uitgesproken door de oude zeeman.

¹⁴Cf. Lauha, A., *Biblischer Kommentar Altes Testament*, XIX, *Kohélet*, Neukirchen/Vluyn 1978, waarin aan Prediker geen recht wordt gedaan omdat hij feitelijk als een ongelovige cynicus wordt weggezet. J.A. Zeilstra, 'Vier preekschetsen bij Prediker', in: Wassenaar, J.D.Th. e.a. (red.) *Postille 2009-2010*, Zoetermeer 2009, 157-168.

¹⁵En in die volgroeiende staat zijn identiteit als ontplooid en herkenbaar mag beschouwen. Dit heet finalisme of 'teleologie' naar het Griekse 'telos', dat is doel. Voor een leesbare inleiding in het denken van Aristoteles: Pellegrin, P., *Aristoteles. Vader van alle wetenschappen*, vert. uit het Frans door V. Jobse, Amsterdam 2007.

¹⁶Cf. Tongeren, P. van, *Aristoteles*, hoorcolleges Spreekende Denkers, 2011, CD 2, waar een hoofdstuk uit de *Politeia* van Aristoteles wordt uitgelegd. Cf. Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, vert. Chr. Pannier en J. Verhaeghe, Groningen 2009, 30-37.

¹⁷Grieks 'aisthêsis', d.w.z. in staat zijn tot het ontvangen van prikkels.

¹⁸Lucas 18, 18-19

¹⁹Dit is de bestemmingslading die Aristoteles geeft aan de polis, de stadstaat in staat tot complete zelfverzorging 'autarkie'. Dat is voor hem het hoogste ontwikkelingsniveau van de menselijke samenleving.

²⁰In de vertaling van X. de Win loopt de discussie tussen Socrates en Eutyphro uit op de vraag: '...wat is nu eigenlijk <het wezen van> het vrome, onverschillig of het bemind wordt door de goden of wat het ook ondergaat.' Eutyphro 10, in: Win, X. de, *Plato Verzameld Werk*, I, Kapellen/Baarn 1999, 341. Zie voor een uitwerking van het Eutyphro http://en.wikipedia.org/wiki/Eutyphro_dilemma.

²¹In de *Timaeus* lijkt Plato deze visie toegedaan, zelfs de Demiurg (Schepper-God) is daar tenslotte goed.

Figuur 1: Christus en de rijke jongeling, 1889, H.F. Hofmann (1824-1911), Riverside Church, New York